

„Pohled na ně byl strašný, v obličejích zarostlí, na hlavě čáky, jak ti žoldnéři, co Krista Pána ukřižovali“ aneb Víra a konfese ve válce z roku 1866

Vojtěch Kessler
Josef Šrámek

Náboženská stránka prusko-rakouské války z roku 1866 se může na první pohled jevit jako věc marginální,¹ už s ohledem na to, že až na výslovné výjimky² se toto téma nikdy nestalo výraznějším předmětem bádání, zatímco jinak mnozí autoři daný konflikt naopak popsali do nejmenších detailů, povětšinou vojenskohistorického charakteru.³ Válečné střetnutí

¹ Srov. Pavel BĚLINA – Josef Fučík, *Válka 1866*, Praha: Paseka, 2005, s. 607–613.

² Viz Martin BARUS, „Konfesní problematika v prusko-rakouské válce 1866,“ in *Rok 1866 na Moravě*, ed. Miroslav Svoboda, Brno: Moravský zemský archiv, 2016, s. 21–38; Václav BARTŮŠEK, „Piaristé, armáda a válka v roce 1866 na Moravě (s přesahem do Čech a Rakouska),“ in *Rok 1866 na Moravě*, ed. Miroslav Svoboda, Brno: Moravský zemský archiv, 2016, s. 81–95; Jitka JONOVÁ, „Zprávy vídeňské nuncia Mariana Falcinelliho Antoniaciho pobývajících na Moravě o dopadech prusko-rakouské války,“ in *Rok 1866 na Moravě*, ed. Miroslav Svoboda, Brno: Moravský zemský archiv, 2016, s. 115–120; Jitka JONOVÁ, „Prohra s fatálními důsledky: Politický vývoj po prusko-rakouské válce z pohledu vídeňského nuncia,“ *Studia historica Brunensia* 64, č. 2 (2017): 15–22; Jitka JONOVÁ, „Prusko-rakouská válka a bitva u Hradce Králové pohledem Svatého stolce,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 39–45; Zdeněk R. NEŠPOR, „Loajální poddaní, nepřátelští souvěrci – aneb Jak čeští evangelíci v prusko-rakouské válce 1866 nic nezískali,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 46–50.

³ Naposledy Pavel BĚLINA, „Ve stínu ideologie: Válka roku 1866 v českém předlistopadovém dějepiscetví,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 15–20; Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, „Quo vadis bellum germanicum?: Zamyšlení nad historiografií prusko-rakouské války roku 1866,“ in *Souboj mečů, idejí a charakterů: K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého*, ed. Jana Čechurová – Josef Zemlička, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 119–131.

z roku 1866 bychom také stěží mohli zařadit mezi války náboženské, resp. konfesijní, tak jak – přes všechny výhrady – chápeme (jako *pars pro toto*) husitské války či válku třicetiletou. Přesto, transparentní dichotomie mezi katolictvím rakouského císařství a protestantstvím pruského království snad podvědomě přitahovala pozornost a inspirovala, zejména v německojazyčném prostředí, k mnohým analýzám.⁴ Jedná se ovšem výhradně o strukturalisticky pojaté texty, přičemž zmíněná analýza v nich bývá spíše kvantitativní. Můžeme však předeslat, že samo téma religiozity za války (nejen) v roce 1866 zároveň není bezúčelné,⁵ neboť bezpochyby představuje důležitou součást toho, co by šlo označit jako kulturní dějiny války anebo antropologie boje.⁶

1. EMOCE, PSYCHIKA, VÍRA A REFLEXE

Je samo o sobě banálním konstatováním, že právě válečný čas představuje obvykle zvýšený podnět pro náboženskou, resp. duchovní reflexi prožívaných událostí, a to jak v případě vojáků, tak civilistů.⁷ Řada střípků z dobových vzpomínek ukazuje, že právě náboženská víra pomáhala dobu vymknutou z kloubů psychicky zpracovat, jak dokládají slova z dopisu kadeta pěšího pluku č. 21 Františka Kabeláče ze Slatiňan u Chrudimi, adresovaná rodičům:

⁴ Karl H. HÖFELE, „Königgrätz und die Deutschen von 1866,“ *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, č. 17 (1966): 411–416; Nikolaus BUSCHMANN, „Volksgemeinschaft und Waffenbruderschaft Nationalismus und Kriegserfahrung in Deutschland zwischen ‚Novemberkrise‘ und ‚Bruderkrieg‘,“ in *Föderative Nation. Deutschlandkonzepte von der Reformation bis zum Ersten Weltkrieg*, ed. Dieter Langewiesche – Georg Schmidt, München: De Gruyter, 2000, s. 83–111; Werner BLESSING, „Kirchen und Krieg: Zur religiösen Deutung und Bewältigung aussergewöhnlicher Zeit von der konfessionellen zur nationalen Epoche,“ in *Neue Wege der Ideengeschichte*, ed. Frank-Lothar Kroll, Paderborn: Schöningh, 1996, s. 151–172.

⁵ Srov. BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 29, 37.

⁶ Srov. Jiří HUTEČKA, „New military history of the First World War: Achievements and limits,“ *Dějiny – teorie – kritika* 15, č. 1 (2018): 99–123; Jiří HUTEČKA, „Loajalita, morálka a identita českého vojáka Velké války,“ in *Souboj mečů, idejí a charakterů: K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého*, ed. Jana Čechurová – Josef Zemlička, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2019, s. 151–168.

⁷ K obecnému dobovému církevně-náboženskému kontextu v rakouské monarchii viz Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH (eds.), *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918, Band 4. Die Konfessionen*, Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

Děj se rychle vyvíjí. 28. t. m. (tj. dubna 1866) odcházíme do Vídně, kde budeme zařazeni do válečného stanoviště. To znamená, že bude válka a já jsem na tom účasten. To je moje svatá povinnost a Vás se to netýká.⁸

Podobně vzpomínal na začátek války Jan Stejskal z Jamného nad Orlicí:

Naši jamenští vojáci – záložníci i dovolenci při ohlášení mobilizace všichni se sešli, aby vykonali v kapli společnou pobožnost a poručili se pod ochranu zázračného obrazu sv. Trojice. Když tuto pobožnost vykonali, odcházeli s uspokojením a klidně s milým a jistým přesvědčením, že válka nepotrvá dlouho a skončí pro Rakousko vítězně.⁹

Na hrůzy bitevních střetů však přirozeně mnozí nebyli vůbec připraveni, jak dokládá vzpomínka Ladislava Prokopa z Hlinska, který popsal pocity svých druhů z rakouského pěšího pluku č. 21 těsně před bitvou u České Skalice ze dne 28. června 1866:

To byl ten nejsmutnější a nejstrašnější okamžik pro vojíny, kteří ještě nebyli v bitvě. Nastalo hnutí mezi vojáky. Staří, co se napili, zpívali a kleli. Když jim hvízdnul granát nad hlavou, dali se do křiku „Ježíš! Maria!“ a pak zpívali dál. Ti slabšího ducha plakali jako děti. Jiní se modlili a loučili se světem.¹⁰

S jakými pocity čelil voják tváří v tvář všudypřítomné smrti, ať už byla jejím nositelem kulka z pěchotní pušky, chladná ocel kavaleristy, bodák pěšáka nebo palba obávaného dělostřelectva? Jan Vandas z Litomyšle svou válečnou zkušenost v řadách rakouského 14. praporu polních myslivců popsal lakonickými slovy:

Když jsme postupovali v posvátném tichu a s modlitbou na rtech v obilí po dlouhém vrchu, přiletěl pruský granát, jenž nad námi se roztrhl a několik myslivců zabil a poranil.¹¹

Zvláště pokusíme-li si představit nepřehledné potyčky v lese Svíb, sebevražedný bodákový útok úvozem vedoucím k chlumské výšině proti

⁸ Zdeněk JÁNSKÝ, „Příběh Františka Kabeláče,“ *Bellum 1886* 12, č. 1 (2003): 8.

⁹ Jan STEJSKAL, *Moje vzpomínky na válečný rok 1866 – Pruská válka o Slezsko v r. 1742–1768*, Kyšperk: Alois Otava, 1936, s. 13.

¹⁰ Ladislav PROKOP, *Zápisky*, Hradec Králové: Kruh, 1981, s. 96.

¹¹ Jan VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek 1866*, Litomyšl: Knihkupectví J. R. Veselíka, 1991, s. 8.

pruské rychlopalbě, neméně heroický útok na pozice rakouské artilerie či ústup do velké míry jistě demoralizované armády v patách s nepřátelským jezdecktvem, co motivovalo vojáka, aby byl vůbec s to pokračovat? Můžeme spekulovat o řadě faktorů jako je vlastenectví, vědomí povinnosti, touha po dobrodružství, strach z nadřizených anebo jen dojem bezvýchodnosti situace, svou roli ovšem sehrávala i náboženská víra. Za těchto okolností, kdy myšlenky vojáka prolomily hranici důvěry ve vlastní nezranitelnost, se řada mužů obracela k téměř katolickému fatalismu.¹² Ilustrují to slova Jana Novotného, jenž válku prožil jako příslušník rakouského pěšího pluku č. 62:

Zdálo se, že čím větší strach před tím má, tím je to horší. Jen se nesmí člověk zase až s přílišnou bláznivou odvahou vydávat do nebezpečí. Kde lze získat slávu a čest, nikdy se to neobejde bez nebezpečí. Tak tedy s pomocí boží kupředu, kde nejde nic dělat, tam může jedinec nebo také někdy mnozí, obětovat svůj život zbytečně. Pohled na bitvu, daleko více však naslouchání stále prudší palbě, jako u Hradce Králové, je úchvatné a velkolepé. Tu myslí člověk na Boha, vzpomíná na své příbuzné, své přátele a říká si potichu mnohokrát „sbohem“. V božích rukou leží osud; on rozhoduje, kdo bude žít a kdo musí umřít.¹³

Totéž konstatování fatalismu, resp. opory ve víru v Boží prozřetelnost, ovšem platí i pro civilní obyvatelstvo v okolí bojišť, které bylo po většinou zcela pasivním elementem, a někdy se dokonce z bezradnosti či strachu o jediné živobytí ani neodhodlalo k útěku z ohrožené lokality.¹⁴ Ladislav Sehnal z Jičína takto vzpomínal, jak ve válečný čas „byli jsme všichni ve sklepě soustředěni. Matka předříkávala litanie, na které všichni chórem jsme odpovídali.“¹⁵ Prusko-rakouská válka z roku 1866, třebaže bývá hodnocena jako válka krátká (odkud přívzvisko sedmítýdenní), dolehla svými důsledky velmi těžce na bedra celé společnosti. To se pak podepsalo i na společenské reflexi válečných událostí. Josef

¹² Jiří HUTEČKA, „Císařovy bajonety: Motivace a morálka českých c. a k. vojáků za Velké války,“ in *Léta do pole okovaná 1914: Proměny společnosti a státu ve válce*, ed. Jaroslav Láník – Tomáš Kykal, Praha: Vojenský historický ústav, 2015, s. 254.

¹³ Karel KOPAL, „Deník Jana Novotného z roku 1866,“ *Bellum 1866* 8, č. 4 (1997): 161.

¹⁴ Josef KOŠŤÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866: K šedesátému výročí bitvy u Chlumu*, Praha: Česká Akademie, 1925, s. 8–17, 27–43; Josef VOLF, *Vzpomínky na válku roku 1866 (Zároveň průvodce po bojišti královéhradeckém)*, Hradec Králové: Novina, 1934, s. 66–70, 75–77, 99–103.

¹⁵ Marie ŠULCOVÁ, *Dvě studie: Jičínská katastrofa 1866*, K. H. Mácha, Varnsdorf: Klub přátel muzea Varnsdorf, 2002, s. 16.

Košťál z Rozběřic pod chlumskou výšinou se za událostmi horkého léta 1866 ohlížel se slovy „hleděli jsme strnulí na dílo zhouby a poznávali hluboký smysl prosby: ‚Od moru, hladu a války vysvobod’ nás Pane!‘“¹⁶ Není jistě náhodou, že takřka stejně znějí slova Jana Novotného z Plotiště nad Labem:

Ach, to byly smutné časy, když nás ruka Páně za hříchy naše tak citlivými ranami trestala; tenkrát jsme se v nouzi a bídě naučili z upřímného srdce volati a modliti se: Od moru, hladu a války, vysvobod’ nás, Pane!¹⁷

Na následujících řádcích se zaměříme na fenomény jinak přehlížené, a sice osobní prožitek víry, reflexi konfesijních rozdílů a (ne)dodržování ritu na pozadí dynamického období válečného konfliktu, a to s důrazem na roli kněží. Jako pramenná základna nám posloužily dobové vzpomínky, paměti, a kronikářské záznamy prostých lidí, vojáků, ale také církevních představitelů z dlouhodobě sbíraného a tříděného korpusu. S tematikou prusko-rakouské války se pojí nebývale velké množství textů, stojících na pomezí odborné historické vědy, vlastivědy (ve smyslu německého *Volkskunde*) či (povětšinou) laických edic historických pramenů. Ve světle výše psaného konstatování, že prusko-rakouská válka z roku 1866 nespadá mezi války náboženské, může poněkud překvapit fakt, že nemalá část těchto (povětšinou kratších) textů se více či méně dotýká právě tématu víry, konfese a role kněží ve válečném čase, byť málokdy primárně, spíš takřka „mezi řádky“. Většinou však z logiky své koncepce trpí bezkontextovostí a v důsledku toho dochází v jejich interpretacích ke zkresleným závěrům, vycházejících z jednoho zdroje. V předmětných sekundárních textech se tak opakovaně objevují určitá zažitá schémata, slovy literární teorie lze říci *topoi*. Ta jsme zestručnili do podoby tří tezí, které následně analyzujeme za pomoci komparace většího množství autentických výpovědí s cílem korigovat tak možná příliš černobílé apriorní vyznění.

Teze číslo 1: Válka v roce 1866 byla válkou protestantského Pruska s katolickým Rakouskem.

¹⁶ KOŠŤÁL, *Moje vzpomínky*, s. 31.

¹⁷ JAN NOVOTNÝ, „Liber memorabilium parochiae Plotischtiensis,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 13.

Teze číslo 2: Zacházení s katolickým klérem (případně příslušnými nemovitostmi) bylo ze strany pruského okupačního vojska z důvodu konfesijních rozdílů hrubé a násilné.

Teze číslo 3: Válečné události měly zásadní vliv na omezení úkonů katolického ritu v zasažených lokalitách.

2. PRUSKO-RAKOUSKÁ VÁLKA JAKO STŘET KONFESÍ?

První teze vychází z představy konfesně homogenních států, a tudíž i jejich armád. Ta ovšem byla sama o sobě fikcí, neboť zatímco rakousko-uherská monarchie měla v roce 1869 jen zhruba 66,5 % katolíků, v Prusku procento obyvatel protestantského vyznání, tzv. evangelické zemské církve, dosahovalo v roce 1867 necelých 61 %.¹⁸ Stereotypní představa však není jen historickou konstrukcí. Na základě dobových vzpomínek můžeme jednoznačně stanovit rozšířenost konfesijně motivovaných předsudků, před kterými se nevyvarovaly ani elity obou států. V té souvislosti se připomíná anekdota, podle níž se měl v předvečer války císař František Josef I. s prosbou o přímluvu obrátit na Pannu Marii. Ta mu však odpověděla, že je pozdě, neboť pruský král směřoval svou žádost přímo k Pánu Bohu.¹⁹ Dobová publicistika nejen v Prusku, ale i v tzv. třetím Německu velmi často zužovala komentáře o výsledku bitvy u Hradce Králové z 3. července 1866 na tezi o „vítězství protestantismu nad papežstvím“.²⁰ Naproti tomu po prohrané válce, resp. po zprávách o bitvě u Hradce Králové, zareagovaly ultramontánní kruhy napříč Evropou se zděšením a neskrývaly zklamání. Adekvátně jako předchozí anekdota v tomto případě doslova zlidověla domnělá reakce státního sekretáře papežského státu Antonelliho, že se svět zhroutil.²¹ Papežský nuncius také do Říma referoval o tom, že část obyvatel habsburské monarchie prohru ve válce vnímala dokonce jako „Boží trest“ pro Rakousko, které

¹⁸ BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 25.

¹⁹ Viz Kristina KAISEROVÁ, *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, Úvaly u Prahy: Ve stráni, 2003, s. 123. Daná anekdota pochází z dobového apologetického tisku. Viz BLECKMANN, *Evangelisten-Fahrten durch Nordböhmerland. Ein Beitrag zum Verständnis und Wachstum der Los von Rom Bewegung*. b. m.: b. v., 1900, s. 21.

²⁰ HÖFELE, „Königgrätz und die Deutschen,“ s. 411.

²¹ Herbert MICHAELIS, „Königgrätz: Eine geschichtliche Wende,“ *Die Welt als Geschichte*, č. 12 (1952): 197.

se mělo vzdálit církvi.²² A nunciova slova potvrzují i soudobé pamětní zápisy, např. farní kronika obce Dubenec, kde si pisatel posteskl „jak často jsem musel od vysoce postavených pánů slyšet slova Rakousko začalo válku bez Boha, proto bylo také Bohem opuštěno.“²³ Z druhé strany, od interpretace pruských vítězství ve válce z roku 1866 (a následně pak z let 1870/1871) coby světla v temnotě anebo prstu Božího ukazujícího svou vůli pak byl už jen malý krůček k ideji o předurčenosti Pruska k historické velikosti.²⁴

Jak konstatoval Martin Barus, v očích většiny římskokatolických duchovních v českých zemích i jejich oveček byl každý pruský okupant evangelíkem, a tím pádem i podezřelou osobou.²⁵ Hodnocení citované v názvu našeho příspěvku, tedy „pohled na ně byl strašný, v obličejích zarostlí, na hlavě čáky, jak ti žoldnéři, co Krista Pána ukřižovali“,²⁶ není vůbec výjimečné. Obdobné, byť méně expresivní popisy najdeme ve většině dobových komentářů. Logicky však už chybí v daném kontextu zmínka, zda dotyční divoce vypadající prušští vojáci, mající za sebou dlouhé úmorné pochody, nepatřili k oněm 40 % poddaných pruského krále, kteří se hlásili ke katolictví (případně v marginálním měřítku k jiným konfesím). Naopak je tato informace vždy zdůrazněna v případech, pokud chování pruských okupantů překvapilo autora vzpomínek svou mírností, lidskostí, či zkrátka chováním, které se neslučovalo s původními apriorními představami o nepřátelském dobyvateli. Ilustrativní je lakonická zmínka ve farní kronice obce Loukovec na Mnichovohradištsku, a sice „chrám Páně ochránil jsem od oloupení a zneuctění pomocí

²² JONOVÁ, „Prusko-rakouská válka,“ s. 44. V tomto kontextu je zajímavé, že podobně i francouzský katolický klérus vykládal v 80. letech 19. století výsledek prusko-francouzské války z let 1870–1871 jako Boží trest za přílišnou francouzskou frivolnost. Viz ANNETTE BECKER, War Memorials: A Legacy of Total War, in *On the Road to Total War*, ed. Stig Förster – Jorg Nagler, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 665.

²³ JAN BRŮHA – BARBARA SCHMIDT, „Válka roku 1866 ve farní kronice obce Dubenec,“ *Bellum 1866* 2, č. 3 (1993): 98.

²⁴ HÖFELE, „Königgrätz und die Deutschen,“ s. 409.

²⁵ BARUS, „Konfesií problematika,“ s. 32.

²⁶ MIROSLAV SVOBODA, „V litanii prosíme Boha, aby nás od hladu, moru a vojny osvobodil: Prusko-rakouská válka na stránkách moravských kronik,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 213.

velitele nepřátelského, který naštěstí byl katolíkem.²⁷ Duchovní správce v obci Boseň u Mladé Boleslavi Jan Jonáš zase zaznamenal svou vzpomínku, jak si od něho v sobotu dopoledne jeden pruský voják vyžádal požehnání a následně mu poslal „kus rekvírovaného pěkného žitného chleba, se starým sýrem namazaného a žejdlíkovou sklenicí rumu.“ Posléze se pak zmíněný voják dostavil ještě jednou a znovu boseňského faráře podaroval dvěma kusy sýrem namazaného chleba a další sklenicí rumu.²⁸ Učitel Václav Kalenda z Kuklen u Hradce Králové pak zaznamenal o pruských zvycích toto:

Každý pruský voják měl zespod u kabátu dvě kapsičky, jednu pro malou modlitební knížku a druhou pro klubičko nití a jehlu, aby si mohl někdy sám knoflík atd. přišít (a to je praktický). Velká část vojáků každý den navštěvovala chrám Páně; a jak jsem pozoroval, každý se vroucně modlil. Mezi sebou byli jako jedna rodina; nižší vyššího vždy ctil a poslouchal.²⁹

Je jen otázkou, nakolik byl takový jev skutečně autentickou událostí, či nedocházelo k jistému dobovému kulturnímu stereotypu. Obdobné zápisy se totiž napříč kronikami opakují natolik, že je lze považovat za klišé.

Ve své proslulé výzvě „Obyvatelům slavného království Českého“ z 10. července 1866 pruské vrchní velitelství deklarovalo „šetrnost a přátelství“ pruské armády vůči

všechněm obyvatelům bez rozdílu stavu, vyznání a národnosti... Nežádáme by někdo proti svému přesvědčení jednal, zejména budeme vaši svatou víru ctít a šetřit; nemůžeme však zjevného odporu trpět a lstivé zrady přísně musíme trestat.³⁰

Nakolik tato slova odráží realitu? Nejednalo se pouze o propagandu, která měla uklidnit civilní obyvatelstvo a usnadnit vojenské operace,

²⁷ Martin BARUS, „Prusko-rakouská válka ve farních pamětnicích Mnichovohradištska – Loukovec, Mukařov,“ *Bellum* 1866 17, č. 2 (2008): 97.

²⁸ Karel KOPAL, „Šestašedesátá ve farní kronice obce Boseň,“ *Bellum* 1886 10, č. 2 (2002): 65.

²⁹ Václav KALENDA, „Gedenkbuch der Kuklener Pfarrschule,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 114.

³⁰ Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Fond Militaria, doprovodná dokumentace, bez inv. č., pův. sign. 419.

když už ne podnítit spolupráci Čechů s Prusy, jak mezi řádky naznačuje zbytek textu výzvy?³¹ Logickou otázkou, kterou si tedy musíme nutně položit, je to, v jaké míře docházelo ke konfliktním situacím, a kdy naopak k vzájemně prospěšné spolupráci mezi domácím katolickým duchovním a protestantským, to jest okupačním duchovním, ať už v rámci rozdělení pravomocí či využití domácích církevních nemovitostí a prostranství. Až na nepatrné konfliktní výjimky, většinou však vyřešené po vzájemné dohodě, nedocházelo k cílenému narušování zvyklostí jedněch či druhých ze strany zástupců církve opačné konfese.

Např. v Třebechovicích pod Orebem prusští vojáci katolického vyznání, kterých byla mezi zde ležící posádkou většina, údajně pilně navštěvovali bohoslužby ve farním kostele sv. Ondřeje a chovali se při nich vzorně. V úterý 21. srpna 1866 však přednesl nadporučík Lattre kaplanovi Flesarovi majorovu žádost, aby bylo následujícího dne dovoleno konat ve farním kostele protestantské bohoslužby, které sem přijede vykonat plní kazatel. Kaplan tuto žádost rezolutně odmítl, na což pruský nadporučík odvětil, že jeho postoj přetlumočí majorovi, leč dal údajně najevo, že nedává kaplanovu odhodlání velkou šanci. Nicméně se nic nestalo, ke konfliktu nedošlo a protestantský kazatel bohoslužbu odsloužil v lese Bor.³² Velmi častým jevem bylo například domluvené střídání bohoslužeb či vzájemná výpomoc při úkonech.³³ Třeba v Jablonném v Podještědí byl prý kostel po příchodu pruské armády přeplněn modlícími se vojáky. Pisatel dokonce zaznamenal, že mnoho protestantských důstojníků si kostel prohlédlo a pochvalně se vyjádřilo o jeho stavbě. Protestantský divizní kazatel se pak obrátil na místního katolického faráře a ptal se ho, zda je v místě nějaký větší sál, kde by mohl sloužit pro pruské vojáky protestantského vyznání. Načež místní farář Prusům za tímto účelem nabídl prostory velké nemocniční kaple, které byly vděčně

³¹ Srov. OTTO URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové (Drama roku 1866)*, Praha: Panorama, 1986, s. 289–292.

³² Jaroslav DVOŘÁK, „Třebechovice a okolí za války roku 1866,“ *Bellum 1866* 4, č. 9, (1995): 373.

³³ Ohledně možného spoluožívání bohoslužebných prostor katolíky a protestanty je potřeba také připomenout, že pokud katolický kněz odmítl dovolit konání nekatolických bohoslužeb v katolickém kostele, nebyla to jeho neochota, ale dodržení nařízení. Opačné jednání by mohlo být vnímáno jako nedodržení nařízení, neposlušnost z pohledu ordináře (podle předpisů nyní platného kanonického práva musí dovolit bohoslužbu jiné církve v katolickém kostele příslušný ordinář, tj. biskup). K tomu viz Hans-Christof KRAUS, „Bismarck, die Konservativen und der Kulturkampf im Deutschen Reich,“ *Studia historica Brunensia* 63, č. 2, (2016): 87–104.

přijaty, a mše se mohla odehrát.³⁴ V Bosni zase divizní kazatel pruské 7. divize vyzval faráře Jana Jonáše, aby těžce raněným vojákům, kteří nejspíš nevydrží převoz do lazaretu, posloužil posledním pomazáním. Týkalo se to patrně rakouských vojáků katolického vyznání, které pruský kazatel nemohl zaopatřit sám.³⁵

K často zmiňovaným tématům patřily také zkazky o „zdánlivé“ výjimečném jevu, který budil překvapení, tj. k přítomnosti katolických věřících v řadách pruské armády. V již zmíněném Jablonném v Podještědí na pruskou armádu vzpomínali poměrně v dobrém. Až na malé výjimky se prý vojáci chovali přijatelně a vyzdvihovala byla právě skutečnost, že mnozí z nich byli katolíci z Porýní a Vestfálska. Tito vojáci prý nezdědka se slzami v očích proklínali Bismarcka, který je kvůli válce vytrhl z jejich poklidného rodinného života. Zpětné vzpomínky pak akcentovaly to, že prušští vojáci, plni obav ze ztráty života v bojích, první chvíle volna využili k modlitbám a zpovědím. Ty probíhaly za účasti dvou plukovních kaplanů a místního faráře Josefa Kaspara a jeho ministrantů, a to až do pozdních večerních hodin. V téže činnosti pak pokračovali i na druhý den, kdy se v Jablonném údajně modlilo a zpovídalo více než 1000 pruských vojáků.³⁶ Také obyvatelé Třebechovic pod Orebem si uchovali vzpomínku na pruské vojáky, kteří byli takřka vesměs katolíky, tentokrát z Poznaňska. Pamětníci se pozastavovali nad tím, jak tito vojáci ve zbožné úctě smekali přilby před křížem, když kolem něj byt jen pochodovali. Zaznamenáno dokonce bylo, že jeden z Prusů, když potkal místního kaplana, smeknul a pozdravil jej slovy: „Pochválen buď Ježíš Kristus.“ Nechybí ani konstatování, že v bytech se prušští katolíci chovali až na výjimky vzorně a před spaním se vkleče modlili.³⁷ Takoví jedinci, resp. celé útvary, pak byly nazývány jako poznaňští Prusové (tj. prušští vojáci polské národnosti), případně jako Vestfálci či Porýňané. A to samozřejmě bez přihlídnutí k pravdivostní hodnotě takového označení. Pojmy se stávaly spíše stereotypizujícími floskulemi.

Je pak jen paradoxem, že skuteční příslušníci pruské armády, rekrutovaní z porýnského Vestfálska a organizačně začlenění do pruského VII. armádního sboru se údajně obávali necivilizovaných „husitských“

³⁴ Anton JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion des nördlichen Böhmens im Jahre 1866*, Reichenberg: Selbstverlag, 1867, s. 203.

³⁵ BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 31.

³⁶ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 203.

³⁷ DVOŘÁK, „Třebechovice a okolí,“ s. 355–356.

Čech³⁸ a pro katolické Lužické Srby v pruské armádě pak spásu zaručoval jedině jejich protestantský monarcha. Katolický lužicko-srbský tisk tak v jedné z předválečných propagandistických pasáží poukazoval na nebezpečí, číhající na hranicích, jemuž musí pruský král, ač nerad, čelit, aby závěrem pisatel dodával svým čtenářům důvěru v budoucnost těmito slovy:

My Srbové máme jedno přísloví, na ně jsem si mnohokrát vzpomněl. Když se někdo nemůže k něčemu odhodlat, říká se: „Vypravuje se jako chudý král do boje!“ Tak to s naším králem, chvála Bohu, není! – to teď vidíme každý den na vlastní oči. Na našich silnicích, po všech vsích a městech táhnou a spěchají naši vojáci, jadrní, houževnatí, ramenatí, statní! (...) Bude-li Bůh s námi, povede se těm „císařákům“ jako Filištínským, když se dali na útěk před Davidem.³⁹

3. RAKOUSKÝ KATOLICKÝ KLÉRUS – NEJMEHOVANÝ NEPŘÍTEL PRUSKÉ ARMÁDY?

Výše zmíněné konfesijně determinované konfliktní situace se pokusíme rozebrat při relativizaci druhé teze, o násilném zacházení s katolickým klérem, případně statky, ze strany pruského okupačního vojska, a to z důvodu konfesijních rozdílů. Hned na úvod zdůrazníme, že pokud někteří autoři pojednávající o válce 1866 došli k tomuto závěru, potom jejich tvrzení není opřené o prameny, nebo (častěji) tyto prameny chybně interpretují. Tak např. Zdeněk Jánský se před mnoha lety pokusil po náročné heuristické přípravě o soupis všech civilních obětí násilných činů v průběhu válečných událostí roku 1866. V seznamu osob, velmi často úředně nepotvrzených obětí, se nacházejí dva duchovní. Jedním z nich je mladý bezejmenný kněz, který se měl údajně procházet v nejtěžší bitevní vřavě u Hradce Králové mezi bojujícími a umírajícími poskytovat poslední útěchu. Zasáhla jej zbloudilá kulka a následně utrpěl mnohačetná poranění v důsledku pošlapání splašenými koňmi. To není situace nereálná, neboť ke každému pěšímu, jezdeckému, dělostřeleckému a ženij-

³⁸ Srov. BĚLINA – FUČÍK, *Válka 1866*, s. 608; BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 36.

³⁹ Zuzana BLÁHOVÁ-SKLENÁŘOVÁ, „Jeden národ ve dvou armádách – Lužičtí Srbové v prusko-rakouské válce 1866,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 271.

nímu pluku i pluku tyrolských myslivců byl v rakouské císařské armádě obvykle přidělen jeden římskokatolický polní kaplan. Podobně tomu pak bylo i na druhé straně. V pruské královské armádě stál v čele celé struktury polní probošt působící na úrovni armádního velení, u jednotlivých armádních sborů pak sloužili polní kazatelé (Militär-Oberprediger) a v rámci pěších divizí, ale v množství obvykle odpovídajícím počtu přidělených brigád, působili divizní kazatelé (Divisionsprediger), jimž byli na roveň také posádkoví kazatelé.⁴⁰ V daném případě je ovšem konfesijně motivované násilí vedoucí k jeho smrti logicky vyloučené. Naproti tomu farář v obci Choustníkovo Hradiště měl být skutečně utýrán pruskými okupanty.⁴¹ O případu víme ze zápisu kaplana z farnosti Čibuz na Královéhradecku: „Huř se dělo jiným pánům duchovním; v Hradišti (Gradlitz) starého pana faráře Prušáci tak ztýrali a poděsili, že v krátkém čase na to zemřel.“⁴² Úřední záznam o násilné smrti hradištského duchovního nemáme, proto i tento případ můžeme označit za úvodní tezi nepodporující. Jiným případem ukazujícím, jak válka ohrožovala i klérus, se týká faráře z obce Boseň Jana Jonáše. Ten nevědomky zavedl pruské oddíly ke skrytým rakouským strážím, za což mu hrozilo, že stane před polním soudem a bude popraven.⁴³

Případů, jejichž výklad by naopak mohl vést k podpoře teze, je naproti tomu velké množství. Jde o záznamy násilného chování pruských vojáků vůči duchovním, které nevedly ke smrti ani k vážnějším zraněním. Buď bylo násilí jen verbální, například určité formy vyhrožování, či došlo spíše k poškození církevního, případně osobního majetku. Tak např. duchovní správce v Plotištích nad Labem, František Pišl, si postěžoval na dramatické okamžiky, když si pruští vojáci k němu přišli pro víno a plátno:

⁴⁰ BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 23, 26. Srov. také Emerich BIELIK, *Geschichte der k. u. k. Militärseelsorge und des Apostelischen Feld-Vicariates*, Wien: Nabu Press, 2010 (reprint původního vydání z roku 1901); Claudia REICHL-HAM, *Die Militärseelsorge in Geschichte und Gegenwart*, Wien: Evangelischen Militärsuperintendentur, 2005, s. 12–18.

⁴¹ Zdeněk JÁNSKÝ, „Civilní oběti války roku 1866 a perzekuce obyvatelstva Prusky,“ *Bellum 1866* 6, č. 3 (1997): 97–98.

⁴² Josef DVOŘÁK, „Denkwürdigkeiten der Pfarre Czibus,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 106–108.

⁴³ BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 33.

A když jsem jim ničeho dáti nemohl, an sám jsem ničeho neměl, tasili na hlavu mou meč, zuřili, kleli a urputně odešli a já strachem mrtvý očekával jsem zkoušku trpělivosti, kterou mi přestáti bylo před tlupou druhou, třetí, čtvrtou atd., přičemž jsem vždy patrně na sobě cítil pravdu, že Bůh nikdy neopouští doufající v něho.⁴⁴

Podobně dramatická situace je líčena také v pamětní knize obce Všestary u Hradce Králové:

Hlavní nemocnice byla v kostele, který při příchodu pruského vojska byl uzamčen. Prusáci dobývali se do uzamčeného kostela, ve kterém přes bitvu v Božím hrobě schován byl staříčský kněz, zdejší farář Koželuh, kamž snesl cenné věci kostela i roucha bohoslužebná a je hlídal; vida, že dveře kostela násilí konečně povolit musí, rozhodl se, by tyto od zničení uchránil, a kostel deroucimu se vojsku otevřel. Sotva dveře povolily, chtělo se vojsko vrhnout dovnitř kostela a tu vystupuje ze strany do Božího hrobu důstojná postava staříčského kněze, místního faráře, jenž na smrt bledý vychází nepřátelskému vojsku vstříc a staví se proti, na uhájení svatyně. Náhlý zjev staříčského kněze vojáky překvapil a přistoupivší důstojníci slušně pana faráře žádají za vydání kostela ku zřízení lazaretu pro raněné a nemocné vojsko. Pan farář okamžitě uznav nutnou potřebu tohoto provizorního opatření a ku zřízení vojenské nemocnice v kostele svolil.⁴⁵

Také kaplan Josef Dvořák z Číbuze zanechal svědectví, jak se u něj během svého útěku do Třebachovic pod Orebem zastavil biskupský vikář a děkan z Holohlav na Královéhradecku František Pokorný, jenž mu

vypravoval celý poděšený a rozhorlený, že jsou Prusové ne vojáci, ale zbojníci; přišlo prý jich k němu na děkanství as 24 mužů, vzali mu víno, obilí a jiné potřeby a vyhrožovali bitím. Také mu vzali 3 kusy dobytka.⁴⁶

Proto zmíněný děkan z obavy před nepřátelskou armádou vše zamkl a zvolil útěk pryč.

Takovýchto případů je v pramenech k nalezení skutečně velmi mnoho. Ovšem po kritickém zvážení konkrétních situací musíme připustit, že na vině násilného chování nebyla příslušnost oběti k pro pruské vo-

⁴⁴ František Pišl, „Obec Plotiště nad Labem za války roku 1866,“ *Bellum 1866* 4, č. 4 (1995): 135.

⁴⁵ Josef Říb, „Pamětní kniha obce Všestar,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současných: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 93.

⁴⁶ Dvořák, „Denkwürdigkeiten der Pfarre Czibus,“ s. 108.

jáky „nepřátelské“ katolické konfesi. Zvýšená míra agresivity v chování pruských okupantů v dané lokalitě byla globální, tj. setkala se s ní většina tamních obyvatel, nikoli pouze dotčený církevní představitel. Za viníky bychom pak spíše mohli označit specifičnost dané situace s ohledem na konkrétní válečné aktivity – například došlo-li k útokům rakouských předních stráží, vylévali si prusí vojáci zlost na civilistech. Jakákoli forma civilního odporu, například odmítání kontribuce, násilné chování, či nedostatečné ochota plnit požadavky okupantů, také vedla k agresivnějšímu přístupu. Farář pak logicky patřil společně se zástupci místní samosprávy, či případně s místním učitelem, k lokální honoraci, která buď sama z vlastní iniciativy, či na pruský popud, představovala styčné osoby. Z jejich častější konfrontace s okupanty pak může v případě konfliktu vzniknout dojem hrubšího zacházení oproti „běžným“ obyvatelům. Mnohých případů cíleného šikanování, mnohdy hraničících spíše s „pofochlým“ či škodolibým chováním, jsme tedy svědky nejen u kněží, ale i u jiných obecních představitelů.⁴⁷ Domníváme se, že takové chování lze chápat spíše jako útok na představitele poraženého/poníženého státu než na představitele nepřátelské konfese. A nelze nezapočítat ani ryze subjektivní faktory, jak naznačuje čibuzský kaplan Dvořák v případě holohlavského děkana Pokorného:

Slyšel jsem také potom, že pan děkan po svém způsobu na příšlé Prusy pánovitě se obořil, což tito více nestrpěli, ale mu bitím a bezohledností ve svém requirování spláceli. Kdo k nim byl vlídný a prosil, toho šetřili...⁴⁸

Takřka stejná slova zvolil i Josef Říb ze Všestar, když o pruských vojácích napsal

naproti tomu však byli bezohlední, když jim něčehož odpíráno bylo; tak kuchařka z fary, pověstná Markéta, která byla pověstnou metlou kaplanů, žádána jsouc vtrhnuvším sem vojskem, jednotlivými vojáky o poskytnutí nějakého živobytí, těmto toho odepřela a jak zvyklá byla, s nima se prudce vadila, načež vojáci ji mocí z fary vyvedli do zahrady, kde jí ruce a nohy svázali a pod stromy ležet nechali,

⁴⁷ Srov. BARUS, „Konfesní problematika,“ s. 32–33; Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ, „Odezva horkého válečného léta 1866 v Broumově,“ *Královéhradecko*, č. 3 (2006): 184–185; Josef ŠRÁMEK, „Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferů pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866,“ *Havlíčkovobrodsko*, č. 27 (2013): 130–168.

⁴⁸ DVOŘÁK, „Denkwürdigkeiten der Pfarre Czibus,“ s. 108.

by trochu také vyhladověla a poznala, jak to vypadá, když žaludek je prázdný, a mohla uvažovat, že všechno její břitký jazyk nespraví...⁴⁹

Stereotypní představa o požitkářském životě a zejména o kvalitním zásobení vínem rakouských katolických duchovních vedla v tomto směru k cíleným rekvizičním aktům. Výmluvnou je zkušenost faráře v obci Smrdovka (dnes Sázavka) u Havlíčkova Brodu:

Až pak konečně k posledu přišel poddůstojník jeden s několika muži žádaje víno v soudkách k naložení na vůz, an prý doma slyšeli a četli, že v Rakousku fary velmi na víno jsou bohaté. Poněvadž ale já téhož času co začátečník ve farářování žádných velikých zásob vína, mimo v lahvích kupovaného, a tedy i žádného vína v nádobách soudkových jsem neměl a ani pro mnohá jiná veliká vydání míti nemohl, odpověděl jsem mu v tomto smyslu a poukazujíc na několik lahví kostelního vína co mé celé zásoby, doložil jsem že ano sice v Rakousích či korunní zemi, kde mnoho vinnic i při farářích jest, ne ale v celém Rakousku, a tím méně zde v Čechách a ve Smrdově, kdežto mimo u Mělníka atd. o vinnicích nějakých není památky (...) Načež oni se zlostí a hrozbou odšedše poslali do fary sem důstojníka by nechal prohledati faru; ten však prošel sklep, komoru (...) i do komína nad pekárnou (...) a vid, že v skutku mimo onoho kostelního vína v lahvích kteráž on ale co ke Mši sv. určené z úcty ku kostelu atd. vzíti nechtěl, žádného jiného vína v sudech zde není, prosil mně uctivě za odpuštění...⁵⁰

Samozřejmě ne vždy ale skončila snaha pruské armády doplnit chybějící zásoby takto smírně. Naopak, dochovaly se doslova desítky zpráv o vyrabovaných sklepech a zcizených zásobách. Vypleněny byly Prusy klášterní sklepy v Broumově, kde vtrhli vojáci s nasazenými bodáky do objektu prelatury a na opatovi žádali vydání vína, bez ohledu na jeho obranu, že rekviziční požadavky opatství splnilo již předchozího dne.⁵¹ Podobnou zkušenost s nevybíravostí pruských vojáků zažil 19. července 1866 i benediktinský konvent v Rajhradě u Brna.⁵² Specifický dopad měly rekvizice ve farnostech. Např. 16. července 1866 proběhla rekvizice u probošta Jeronýma Lýska v obci Dub nad Moravou, jemuž Prusové vzali ze sklepa sedm věder vína, a proboštovi nezůstalo ani tolik, aby

⁴⁹ ŘíB, „Pamětní kniha obce Všeštar,“ s. 121.

⁵⁰ Michal KAMP, „Průchod pruské armády německobrodským regionem,“ in *Mlhy na Chlumu: Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, ed. Jiří Hutečka – Josef Šrámek, Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové – Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, s. 199.

⁵¹ ŠTĚPÁNOVÁ, „Odezva horkého válečného léta,“ s. 185.

⁵² BĚLINA – FUČÍK, *Válka 1866*, s. 608.

mohl druhý den sloužit mši svatou.⁵³ Toto byla zkušenost, se kterou se muselo vyrovnat v létě roku 1866 více kněží. Také farář v Bosni Jan Jonáš dosvědčil, že

v neděli 1. července jsem mohl jen proto sloužit tichou mši svatou, že se se mnou kněžmostský pan farář rozdělil o kostelní víno a mě dost malý krapet přepustil. Neboť mě má zásoba odňata byla a taktéž okolním kupcům. Později musel kostelník až do Mladé Boleslavi pro kostelní víno chodit. Ale smutná to byla pobožnost, já a lid přítomný slzeli jsme všichni.⁵⁴

Na složitou situaci, která musel pruského setníka v Hradci Králové zvlášť žádat, aby vůbec směl koupit láhev vína za účelem bohoslužby, protože platil zákaz vynášet cokoli z města, vzpomínal v číbuské pamětnici i kaplan Josef Dvořák.⁵⁵ V mnoha případech se představy pruských vojáků o nadbytku vína neprotnuly s realitou a zklamání pak vedlo k násilnému chování vůči dotyčnému duchovnímu či jeho mobiliari. Je pak jen otázkou, zda takového počínání lze označit za konfesijně motivové. Je také třeba vzít v potaz individuální faktory, jak naplno konstatoval citovaný kaplan Dvořák z Číbuze, když líčil osudy již zmíněného holohlavského děkana. Když se pruští vojáci vrátili za účelem rekvizice podruhé a našli stavení zamčené: „dveře násilně vypáčili, vše pobrali, rozbili, a tak mnohem větší škody nadělali, než kdyby je pan děkan, ustupuje násilí, slušně byl přijal.“⁵⁶

Na druhé straně nelze smlčet, že v dobových pramenech jsou velmi často zaznamenané příklady chování, které bychom mohli označit za akty respektu a dobré vůle. Tak např. na faru v Číbuzi u Hradce Králové dorazilo asi 20 pruských vojáků za účelem rekvizice.

Pan farář Václav Sovák oblékl se, jak došla zpráva o příchodu Prusů do Číbuze, ihned do kleriky – jak řekl, aby mu jí nevzali – a přivítal je zdvořile. Důstojník jeden ptal se ho, má-li jaké potraviny a obilí, zvláště oves. Pan farář řekl, že má něco piva a několik lahví vína, jednu láhev i šampaňského od školní visitace zbylou. Důstojník ten šel s panem farářem do sklepa, by se sám na své vlastní oči přesvědčil. Za ním šlo více sprostých vojáků, vzali sebou mnoho lahví piva, víno brát zapověděl důstojník, neb řekl pan farář, že ho potřebuje ke mši sv.,

⁵³ Miloslav KROČEK, „Příspěvek ke srážce u Tovačova,“ *Bellum* 1886 5, č. 2, (1996): 69.

⁵⁴ KOPAL, „Šestašedesátá ve farní kronice obce Boseň,“ s. 66.

⁵⁵ DVOŘÁK, „Denkwürdigkeiten der Pfarre Czibus,“ s. 75.

⁵⁶ Tamtéž, s. 108.

praví o události zápis v místní farní kronice.⁵⁷ Nelze se proto divit, že zkušenost s Prusy byla na čibuzské faře hodnocena s odstupem pozitivně, snad až selankovitě:

Tak se odbyla dosti šťastně návštěva průšácká na faře; kromě potravin a několik sklenic na pivo nevzali ničeho; do pokojů pana faráře a mého ani nevešli.⁵⁸

A nechybí ani z dnešního pohledu úsměvné historky, jakou zanechal dalším věkům kupř. farář z obce Herálec na Havlíčkovobrodsku:

S důstojníky musel jsem obědvati, pivo a víno dali si ze zámku přinést. Mezi obědem tázali se mne, zdaž bychom si my Čechové přáli připojení býti k Prusku. Upřímně jsem projevil smýšlení své, toho že si nikdo nežádá, že se bojíme o svou národnost, že jsme od mnoha set let uvykli náležeti k Rakouské říši; ale nejvážnější důvod, že netoužíme býti poddanými protestantského krále, ten jsem pro sebe podržel, nechtě tazeče pohoršiti.⁵⁹

Posledním fenoménem, při němž došlo k užití násilí, byť v tomto případě specifickému, je využití, případně zneužití (nikoli tedy vědomé ničení) církevních budov okupační armádou. Stesky na zkázu svatostánků nacházíme v pramenech velmi často. Emotivně podnes vyznívá popis situace v severočeských Hodkovicích nad Mohelkou:

A aby byla hrozná spoušť dokonalá, učinil kapli ve dvoře, kde byly občas služby boží, předmětem výsměchu: Pišťaly varhan posloužily zbožným a disciplinovaným!!? četám za střely, oltářní obraz se stal terčem a rohů kostelíka užívali jako záchodu! Ať už zní zpráva o takových výjevech jakkoli smutně, je do písmene pravdivá a chceme ji předat potomkům, aby později měli obraz hrubého vojenského řemesla.⁶⁰

Kostely coby pevné kamenné stavby byly po srážkách a bitvách využívány ať už jako vězení pro zajatce nebo jako dočasné lazarety. Lze si představit, jaký byl asi stav dotyčné budovy poté, co v ní byly uloženy desítky, často velmi těžce raněných, co v nich docházelo k lékařským zákrokům, případně co v nich bylo za nesnesitelných podmínek „ubyto-

⁵⁷ Tamtéž, s. 106.

⁵⁸ Tamtéž, s. 106.

⁵⁹ KAMP, „Průchod pruské armády,“ s. 200.

⁶⁰ Jiří NÁHLOVSKÝ, „Město Hodkovice nad Mohelkou v roce 1866,“ *Bellum 1866* 1, č. 5 (1992): 152.

váno“ větší množství zajatců bez toho, aniž by byly jakkoli reflektovány jejich potřeby. Nahlédnout do poměrů nám dává zápis v pamětní knize fary ve východočeských Plotištích nad Labem:

Kostel byl neméně zhanoben, pln slámy, tornistře, zbraní a šavlí, stolice vzhůru vyzdvíženy, dlažba krví zbarvena, takže jsem musel po ten čas, dřív než se to vše vyčistit mohlo, v kapliče u sv. Isidora mši sv. čísti.⁶¹

Válka měla dopad nejen na samotné církevní objekty, ale i jejich inventář, jako v případě kaple na Hrádku u Nechanic:

V sakristii zámecké kaple byly odtrhány krajky dlouhých bílých kněžských rouch (tzv. alb), lněná mešní roucha používali jako hadrů k čištění bot. To vše bylo dílem několika hodin, dílem mužů, kteří přicházeli ze země bázně boží a zbožného mravu, aby jak říkali, válčili s císařem, nikoli s lidem.⁶²

Zároveň je třeba přiznat, že všechno nelze připsat výhradně na vrub pruské armády, jak ukazuje stížnost děkana Josefa Sedláčka ze Dvora Králové nad Labem ze 17. srpna 1866 na chování zajatých vojáků v místním kostele:

Sloužíme k vědomosti, že lavice v chrámu Páně zdejším, pro úřednictvo a presbyterium jsou na mnoha místech podrcené, rozviklané, a prosím s uctivostí o působení, aby před zejřejším dnem narozenin našeho Nejmilostivějšího Císaře a Krále Františka Josefa spravené býti mohly. Zajaté vojsko v Chrámu držané škodu tu způsobilo, a tudíž výlohu za správu řemeslnickou přísluší od záduší vyplatit.⁶³

Takovýchto politováníhodných případů máme zaznamenáno větší množství. Lze si tedy dobře představit, jakou úlevu pociťovali lidé, pokud se situace vyvinula tak, jako se tomu stalo v Hněvčevsi na Královéhradecku.

As ve ¼ na 3. byly od děkana zdejšího Josefa Justa požádány na rozkaz pruského setníka klíče od chrámu Páně hněvčevského. Otevřeno a ve třech minutách byl kostel plničký zajatých vojinů od pluku Raischach. Ale v málo minutách byli zajat-

⁶¹ NOVOTNÝ, „Liber memorabilium parochiae Plotischtiensis,“ s. 116.

⁶² František Josef BENEŠ, „Vzpomínky na rok 1866 v Hrádku u Nechanic,“ *Bellum 1866* 4, č. 3 (1995): 105.

⁶³ Pavel TSCHIEDEL, *Prusko-rakouská válka v roce 1866 na Trutnovsku a Královédvorskou*, Dvůr Králové nad Labem: Městské muzeum ve Dvoře Králové nad Labem, 2001, s. 61.

ci komandování z chrámu ven a převedení do kostela cerekvického, kde po 3 dni zavření byli, aniž by byl měl jeden na okamžik vyjít! Hněvčevský kostel jim nestačil.⁶⁴

Bohužel se dochovaly i zprávy o devastaci božích domů, které není možné omluvit zvýše zmíněnými polehčujícími okolnostmi. Známy je příklad zničení kostela sv. Václava na Dobeníně u Náchoda a rabování kostela v Březině. Když 28. června 1866, tedy den po bitvě, navštívil bojiště na Dobeníně novoměstský kněz Pelhřim Novák, čekal jej tristní pohled:

Vstoupiv do kostela spatřil jsem ohavnost spuštění v celé hrůze. Obraz sv. Václava na sto kusů rozmeten, zničen, oltář pobořen, kmen oltářní s ostatky svatých rozražen, snad loupeživý Prušák slídl po nějakém ukrytém klenotu: kazatelna povalena, varhany porouchány, stolice pokáceny a rozlámány, tu zas množství slámy, poslední tam ležící mrtvola před chvílí pohrobena, mešní a kostelní roucha roztrhána. Z domu Božího stal se jediným dnem nečistý chlév. Kudykoliv jsem kráčel, spatřil jsem skvrny uschlé krve.⁶⁵

Zatímco v případě kostela v Dobeníně lze pochopit s ohledem na probíhající bitevní vřavu, březinský případ již omluvit nelze. Jak stojí v zápise v místní farní kronice,

bohužel vedrali se prušti opozdilci násilně do chrámu Páně, rozsekavše dveře u sakristie, kostel načisto vyloupili a zneuctili; jen obrazy a sochy svatých ostaly nedotknuté. Ohavnost spuštění na místě Božím. Mešní roucha sice také ostala ale potrhána, rozpáraná, z kalicha patena ukradená, kalichy oba zohýbány a uštípány – svaté hostie z ciborium vysypané a pošlapané, kámen oltářní vyzdvížen, autentica porušena, svaté ostatky zmizely.⁶⁶

Jsme zde svědky aktu, který tedy přeci jen částečně relativizuje náš shora uvedený odmítavý postoj k druhé tezi, tj. tezi o konfesijně podmíněném násilí.

⁶⁴ František Hnyk, „Kniha památní obecné školy v Hněvčevsi,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 51.

⁶⁵ Zdeněk JÁNSKÝ, „Kostel sv. Václava na Dobeníně a válka roku 1866,“ *Bellum 1866* 8, č. 4 (1999): 146.

⁶⁶ Martin BARUS, „Prusko-rakouská válka 1866 ve farních kronikách Mnichovohradištska – Kněžmost, Březina,“ *Bellum 1866* 18, č. 1 (2009): 34.

4. VE VÁLCE MLČÍ MÚZY I SLOVO BOŽÍ?

Poslední z nastíněných tezí se týká četnosti úkonů katolického ritu. Značná část autorů textů o válce roku 1866 postuluje tvrzení, dle kterého došlo k zásadní redukci jejich počtu. K tomu by mohl např. svádet zápis v pamětnici kuklenské farní školy:

Tu neděli, co zde naše vojsko leželo, nebyly už žádné velké služby Boží. Jen při zavření kostela pan páter Veicl tichou mší odečetl. Požehnání odpoledne žádné. Zvony na 10 dní utichly.⁶⁷

Podobně vyznívá i zápis, přibližující situaci v obci Nedělišť u Hradce Králové: „Srpen: 4. Pouť byla tuze špatná. Nebylo ani mše svaté. V hospodách též ticho.“⁶⁸ Právě zde lze ale demonstrovat ošidnost vyvozování dalekosáhlých závěrů z dílčích případů. Rozšířením optiky se totiž ukáže, že tuto tezi rozhodně není možné vztáhnout na počáteční fázi válečného střetnutí. Míjíme tím období před tím, než do dotčených oblastí přišlo pruské okupační vojsko. V takových případech platí pravý opak. Například v litoměřické a královéhradecké diecézi byly vydány instrukce pro konání zvláštních modliteb po skončení běžných bohoslužeb, v nichž se duchovní a lid přimlouvali za odvrácení války.⁶⁹ Tak se četné obyvatelstvo obce Mimoň u České Lípy 25. června 1866 zúčastnilo s ohledem na vypuknutí války církevního procesí od kostela k areálu Božího hrobu. Podobně četná prosebná procesí konali lidé z Velkého Šenova na Šluknovsku.⁷⁰ Nelze mluvit ani o přerušení bohoslužeb. V obci Dobranov (dnes součást města Česká Lípa) dne 26. června 1866 vstoupila do vsi pruská 3. eskadrona 2. vestfálského husarského pluku č. 11 právě v okamžiku, kdy zde končila bohoslužba.⁷¹ Podobný průběh měla téhož dne bohoslužba v blízké Mimoni.⁷² Podobně v obci Bohuslavice na Náchodsku byla 29. června 1866 odpoledne sloužena bohoslužba, byť jen litanie bez požehnání, neboť nádoby kostelní byly schovány ze stra-

⁶⁷ KALENDA, „Gedenkbuch der Kuklener Pfarrschule,“ s. 33.

⁶⁸ JOSEF LINDER, „Pamětní deník obce Nedělišť – léta páně 1866, 1867, 1868,“ *Bellum 1866* 2, č. 2 (1993): 64.

⁶⁹ BARUS, „Konfesií problematika,“ s. 29.

⁷⁰ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 332; Jindřich Piša, „Pojednání o událostech během pruské invaze v obci Velký Šenov u Šluknova roku 1866,“ *Bellum 1866* 11, č. 4 (2002): 141.

⁷¹ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 301.

⁷² Tamtéž, s. 333.

chu před Prusy.⁷³ Ve zmíněné Mimoni byl 27. června pruským velením nařízen den klidu. Během něj se konaly četné bohoslužby, ty katolického ritu v kostelech, protestantské pak v zahradách místního zámku a pro oddíly v táborech také v poli.⁷⁴ Příchod pruské armády přerušil také bohoslužbu ve východočeských Plotištích nad Labem⁷⁵ a ještě den před osudnou královéhradeckou bitvou probíhala mše v obci Hněvčevěs:

Ráno, dne 2. července již jsem byl bez učitele, podučitele, kostelníka, ministranta i hrobníka. Tu vstoupí ke mně mladý muž Jakub Krušina (tesařský) s otázkou, budu-li sloužit mši sv., že by mi přísluhoval. „Budu“ Má-li zvonit? „Ano“. Jdu k oltáři Panny Marie, abych sebe, osadníky, chrám i vojsko v mocnou ochranu poručil. Přítomno as 15–20 lidí. Začínám první slova introitu, tu padne velmi blízko kostela střelná rána, hned druhá, 3., 4., 5.! Duch se ve všech přítomných tají, já pak s bolestnou předtuchou, že jako nebyla dokonána nejsvětější tato oběť, také nebude dokonáno vítězství vojska, vracím se od oltáře.⁷⁶

Ani poutím probíhající válka nezabránila. Např. v Hoříněvsi na Královéhradecku se konala pouť několik málo dní po bitvě na Chlumu,⁷⁷ stejně tak tomu bylo na konci července (s podotknutím „jak obyčejně“) v Kuklenách u Hradce Králové.⁷⁸

S průchody rakouských jednotek, stejně jako pak v případě pruských vojsk, je spojeno zvýšené množství polních vojenských mší, jako např. před bitvou u Náchoda, když kaplan Sitarski oblečen v ornátě požehnal v polském jazyce vojákům odjíždějícím do boje. O den dříve při polní mši, sloužené týměž kaplanem kupř. plukovník Koziebrodski oznámil vojsku vítězství rakouských zbraní v bitvě u Custozy na jižní frontě.⁷⁹ Ty se stávaly vyhledávanou atrakcí i pro okolní civilní obyvatelstvo. Období přímých bojových operací, případně očekávání příchodu nepřítele pak naproti tomu znamenalo razantní úbytek. Nebylo výjimkou, že se nekonaly mše, ani žádné další pobožnosti, jako například pohřby. Pří-

⁷³ Zdeněk JÁNSKÝ, „Bohuslavice za války roku 1866,“ *Bellum* 1866 4, č. 10 (1995): 447.

⁷⁴ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 333.

⁷⁵ Přísl, „Obec Plotiště nad Labem,“ s. 127.

⁷⁶ HNYK, „Kniha památní obecné školy v Hněvčevsi,“ s. 36.

⁷⁷ Josef VOLF, „Pamětní kniha obce Máslojed,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 81.

⁷⁸ KALENDA, „Gedenkbuch der Kuklener Pfarrschule,“ s. 112.

⁷⁹ Zdeněk JÁNSKÝ, *Rakouské jezdecko v bitvě u Náchoda 27. června 1866*, Náchod: Spolek přátel vojenské historie – 6. prapor polních myslivců Náchod, 2001, s. 21.

činou byla obava před nepřítelem, ale také absence dotyčného duchovního v dané lokalitě. To je příklad obce Velká Jesenice na Náchodsku, kde se 29. června 1866, tj. dva dny po bitvě u Náchoda a den po bitvě u sousední České Skalice, dostavilo o svátku sv. Petra a Pavla do kostela jen sedm lidí (včetně kněží), „kteří tuto pomodlíce se, bez mší sv. odešli. Chrám byl celý den zavřený a kde chtěje se tu pomodliti, vešel postranními dvířky dovnitř.“⁸⁰

Zmínky o neprovádění pobožností můžeme v zápisech kronik či deníků sledovat v mapě dle lokalit. Záznam pak přesně kopíruje pohyb pruských jednotek a případné boje, jak to ukazuje zápis z obce Bohuslavice na Náchodsku:

Strach před Prusáky vzdalováním se jich poněkud ochaboval, ale ještě docela nezmizel, a i noc mezi 28.–29. probdělí mnozí. Na den sv. Petra a Pavla byly u nás jen ranní služby Boží, jakož i po celý čas války, by se nezvonilo všemi zvony a lid se neděsil, i pohřby byly bez všeho průvodu.⁸¹

Nicméně toto relativně krátké období ovšem velmi rychle pominulo a po příchodu pruských vojsk do obcí se situace navrácí do normálu. Jediným výraznějším zásahem do standardního průběhu katolických úkonů byl zmíněný zákaz užívání zvonů. Tak ve městě Mimoň 26. června 1866 vstoupila pruská armáda do města v čase, kdy právě začínalo vyzvánění, ohlašující počátek bohoslužby. Jeden z pruských důstojníků v reakci na to vběhl do kostela a dal zvonění přerušit.⁸² Důvody takového počínání osvětluje zápis z farní kroniky obce Boseň. Zde „od čtvrtka z rána nezvonilo se na klekání, nesmělo se ani nepřítel se domýšlet, že se zvoní na poplach.“⁸³ Zákaz zvonění neměl dopad jen na bohoslužby, ale i na emotivnější okamžiky lidského života, a sice pohřby. Jak stojí v pamětní knize hněvčevské farnosti:

Takových pohřbů, kde se ozval zvon a zpěv a kněz průvod vedl, bylo velmi málo. Celkem 6: Obyčejně vycházel k večeru velebný pán Klein vykropit šachtu. Tam každého dne za soumraku byli zemřelí vyvezeni. Na žebřinovém vozu ležel přítel s nepřitelem, troškou slámy pokryti, a tak konali svou poslední pouť.⁸⁴

⁸⁰ Zdeněk JÁNSKÝ, „Obec Velká Jesenice za války roku 1866,“ *Bellum 1866* 4, č. 3 (1995): 115.

⁸¹ JÁNSKÝ, „Bohuslavice za války,“ s. 447.

⁸² JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 334.

⁸³ KOPAL, „Šestašedesátá ve farní kronice obce Boseň,“ s. 66.

⁸⁴ Josef JUST, „Liber memorabilium beneficii Hniewczowessensis,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*,

Toto (logické) opatření však neplatilo zcela absolutně, jak dokládá událost z Jablonného v Podještědí, kde se den pro příchodu Prusů do města, 27. června 1866, konal pohřeb patronátního úředníka Leopolda Žemličky. Vzhledem k dané situaci, kdy byly ulice přeplněny vojáky, a nesmělo se zvonit, šel pan farář za velícím generálem s prosbou, aby obřad mohl proběhnout se všemi náležitostmi. Ten povolil, aby mohl pohřební průvod projít ulicí a dokonce svolil, aby zvony zvonily nejen tento, ale i další den „jako by tu žádných Prusů nebylo“.⁸⁵ Na druhou stranu jinak pak mluví svědectví z Poličky:

Tehdy (10. července 1866) byly konány v lázních církevní smuteční obřady nad rakví pana Voříška. Pruští jezdci, doptavše se, co se tu děje, zastavili, slezli z koní a vzdali čest zemřelému, což ve zde přítomných občanech vzbudilo dobrý dojem. Poté jeli klidně dál.⁸⁶

Prakticky ve všech pramenech, které se tématu dotýkají, je zdůrazňována skutečnost, že u pruských vojáků obojí konfese byla vnímána relativně vyšší míra zbožnosti než u domácího katolického obyvatelstva. Mnohý rakouský katolický farář zaznamenával své podivení nad četností pruských pobožností, nad disciplínou při náboženských rituálech a často i nad niterností víry pruských důstojníků, ale i prostých vojáků. Takto například vzpomínali na čas pruské okupace v Červeném Kostelci:

Vojáci tito posádkou zde ležící byli lidé mírní a nepříhodilo se s nimi ani nejmenší výtržnosti. Ku pochvale jim budiž řečeno, že byli velmi nábožní, navštěvující každodenně chrám Páně a dlouho se tam vždy modlíce.⁸⁷

Mnohdy takové zprávy končí povzdechem nad domácím stavem, kdy je dávana do kontrastu jistá vlažnost, případně povrchnost vlastních katolických oveček. Tito vojáci také prakticky bez výjimek navštěvovali klasické civilní bohoslužby v daných lokalitách. Tak v obci Dubenec u Trutnova pisatel farní kroniky zaznamenal, že

ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 92.

⁸⁵ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 332.

⁸⁶ Stanislav KONEČNÝ, *Polička za pruské okupace v roce 1866*, Polička: Kulturní služby města Polička, 1998, s. 11–12.

⁸⁷ Jaroslav ČÁP – Zdeněk JÁNSKÝ, „Město Červený Kostelec ve válce roku 1866,“ *Bellum 1866* 7, č. 1 (1998): 9.

při tolika stinných stránkách chceme připomenout i několik světlých. Během okupace, hlavně po nejasných mírových preliminářiích, se nejen mužstvo, ale dokonce i vyšší důstojnický sbor choval poměrně laskavě, pilně se s pravou zbožností účastnil veřejných bohoslužeb, nejen katolíci, ale i protestanti [sic!], konali pokání, chodili častěji k svatému přijímání. Vojenská duchovní služba byla výborně zastoupena.⁸⁸

A také v Kuklenách u Hradce Králové si autor pamětní knihy Josef Vše-
tečka pochvaloval, že „Prušáci za pobytu v Kuklenách při nedělních
službách božích při hudbě a kůru ochotně vypomáhali.“⁸⁹ Pozitivní ná-
hled na pruské vojáky s Josefem Všeťkou sdílel i Václav Kalenda, který
na stránky pamětní knihy kuklenské farní školy zapsal:

V tom čase slavila se, jako obyčejně, kostelní pouť svaté Anny (29. července). Pro-
vozovali jsme Führerovu mši do C. A poněvadž jsem byl už s hudebníky pruské
kapely znám, přišlo mi 12 hudebníků ku pomoci, takže celá mše slavně nám do-
padla. Náš chor se Prušákům velmi líbil a varhany nemohli dost vynachváliti.⁹⁰

Současně nejsou výjimkou také zmínky o návštěvách poutních míst, na-
příklad ve Filipově u Rumburka.⁹¹ Pruská okupace nebránila ani tradič-
ním bohoslužbám v souvislosti s narozeninami rakouského císaře dne
18. srpna, byť byly přirozeně ze strany Prusů ignorovány.⁹²

Nárůst zaznamenáváme také u zpovědi.⁹³ Vědomí blízkosti bojového
nasazení a riziko smrti vedlo mnoho vojáků k této činnosti, a to dokon-
ce bez ohledu na vyznání! Máme dokonce mnoho dokladů o využívá-
ní domácích katolických farářů protestantskými vojáky, např. ve městě
Lipová či Velký Šenov u Šluknova.⁹⁴ Byť se protestantské bohoslužby
nedotýkají relevance námi nastíněné teze, jejich konání prostřednictvím

⁸⁸ BRŮHA – SCHMIDT, „Válka roku 1866 ve farní kronice obce Dubenec,“ s. 98.

⁸⁹ JOSEF VŠETEČKA, „Pamětní kniha městyse Kuklen,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradec-
ku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava
Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv
Hradec Králové, 1991, s. 73.

⁹⁰ KALENDA, „Gedenkbuch der Kuklener Pfarrschule,“ s. 112.

⁹¹ BARUS, „Konfesi problematika,“ s. 36. Srov. *150 let Filipova. Sborník z konference konané
ve dnech 12. a 13. září 2016 v Krásné Lípě a Filipově s edicí akt biskupské vyšetřovací komise
z let 1866 až 1872*, ed. Martin Barus, Červený Kostelec: Pavel Mervart, Biskupství
litoměřické 2018.

⁹² DVOŘÁK, „Třebechovice a okolí,“ s. 372.

⁹³ KOPAL, „Šestašedesátá ve farní kronice obce Boseň,“ s. 42–67, 81–86.

⁹⁴ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 428; PÍŠA, „Pojednání o událostech,“ s. 141.

pruských polních duchovních se v mnoha případech stalo zaznamenání události pro přihlížející civilní obyvatelstvo. Ne vždy se však protestantské bohoslužby setkaly s pochopením a obdivem.⁹⁵ Lze si dobře představit, že domácímu obyvatelstvu při pohledu na vojáky nepřátelské armády neposlouchala dobře slova jejich kazatelů „Jdete sice do pole proti barbarům, ale nebojte se, vy zvítězíte neboť vaše věc je svatá a spravedlivá!“ jako např. v severočeských obcích Lipová a Mařenice.⁹⁶ K podobné situaci došlo ještě na samém sklonku války v obci Mimoň. Zdejší kronikář zaznamenal, jak zde 21. srpna 1866, dva dny před podepsáním míru, došlo ke znechucení mezi místními obyvateli, kteří zprvu se zájmem sledovali protestantskou bohoslužbu, vedenou kazatelem Ditrichem z Pomořanska. Avšak poté, co se stali svědkem údajně pompézního vyzdvižení velkolepého vítězství pruských armád nad armádou císařskou, tak místní obyvatelé prý ztratili o „atrakci“ zájem.⁹⁷ Musíme však podotknout, že se jednalo výhradně o bohoslužby vojenské, které již ze své podstaty mají specifitější podobu ve smyslu indoktrinace než bohoslužby civilní. Také záleželo na konkrétním pastorevi a samozřejmě na konkrétním místně a zejména dobově podmíněné situaci. Nemusíme pochybovat o tom, že stýkání katolíků a protestantů se nevyhnulo jistému napětí. Josef Just z Hněvčevsi na Královéhradecku se podle svých slov obrátil na jednoho pruského lékaře s dotazem, jak bude zajištěna duchovní péče pro raněné katolického vyznání a dočkal se prý ostrého odbyetí s tím, že to není jeho starost a Prusové se o vše postarají. Na to Just konstatoval, že

přišel vskutku po několika dnech jeden františkán z Düsseldorfu, avšak vida, že duchovní obsluha již pečlivě a věrně se obstarává, zůstal toliko přes noc a zase do Hořic se odebral, kde měl služby až příliš a ponechal duchovní starost a práci knězi, který ji dobrovolně na sebe byl přijal a ochotně konal a to byl velebný pan Josef Klein, langerovský fundatista.⁹⁸

Mezi konfliktní situace, ovlivněné rozdílnou náboženskou denominací, můžeme zařadit i vztahy mezi domácím obyvatelstvem katolické-

⁹⁵ Zajímavé doklady o pobouření, které kázání pruských vojenských duchovních vzbudilo u rakouského civilního kléru, přináší Marie Vojtíšková, „Otevřená města v severních Čechách roku 1866,“ *Historický sborník Ústecka*, b. č. (1967), s. 80.

⁹⁶ JAHNEL, *Chronik der Preussischen Invasion*, s. 428.

⁹⁷ Tamtéž, s. 332.

⁹⁸ JUST, „Liber memorabilium beneficii Hniewczowessensis,“ s. 90.

ho a nekatolického vyznání. Otázka českého evangelického obyvatelstva a jeho postoje k pruským okupantům je tématem velmi složitým. Byť Zdeněk R. Nešpor konstatoval, že po vydání tolerančního patentu císaře Josefa II. v roce 1781 oslabilo vzhlížení nekatolíků v habsburské monarchii vůči (státu a dynastii nepřátelskému) Prusku a sílil tak trend vadnoucích kontaktů s pruskými souvěrci či v Prusku usazenými exulanty,⁹⁹ a ve shodě s tím, můžeme předeslat, že až na vyslovené výjimky nedocházelo ani v roce 1866 ke známám příchylnosti českých a moravských nekatolíků k pruským okupantům, prameny zároveň dokládají, že nemalá tenze v soudobé společnosti v nejistých časech existovala. Za ilustrativní příklad poslouží východní Čechy se svou dlouhou tradicí křesťanského „vícevěří“.¹⁰⁰ Napětí vládlo např. mezi obyvateli Třebechovic pod Orebem, které byly od 2. července 1866 takřka odříznuty od světa vlivem přerušení poštovního spojení. Někteří z nekatolíků v Třebechovicích i okolí se měli vyslovit „v zájmu své jednotné víry ve prospěch Prusů, což mělo za následek, že ve městě vzešlo proti nim nemalé jítření.“¹⁰¹ Podobná nedůvěra vládla patrně i jinde. Antonín Citta z Černilova¹⁰² u Hradce Králové tak zapsal, že v létě roku 1866

mezi lidem zdejšími veliká byla rozhořčenost proti Prusům a tím též proti domácím nekatolíkům kteří řečmi a chováním svým k tomu příčinu zavdali, těšice se na Prušáka, svého osvoboditele, a přejíce mu vítězství, svému spasiteli. I malé děti nekatolické, slyšice uprostřed hromového rachotu od Chlumu od svých domácích a rodičů radostné naděje na pruské vítězství, přicházejíce mezi katolické společní-

⁹⁹ NEŠPOR, *Loajální poddaní, nepřátelští souvěrci*, s. 47.

¹⁰⁰ Výběrově Ladislav NEKVAPIL, *Východočeskí nekatolíci v době baroka a osvícenství: Chrudimský kraj v letech 1621–1781*, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015; Petr ŠORM, „Tajní nekatolíci ve východních Čechách (Opocensko a Dymokursko),“ in *Českí nekatolíci v 18. století: Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, ed. Zdeněk R. Nešpor, Ústí nad Labem: Albis International, 2007, s. 165–182; Michal SEVERA, „Nekatolíci na Litomyšlsku a vizitační cesta biskupa Jana Leopolda Haye po Chrudimském kraji na jaře roku 1782,“ in *350 let královéhradecké diecéze*, ed. Petr Polehla, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 409–434; Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, „Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejích obyvatel v 18. a 19. století,“ in *350 let královéhradecké diecéze*, ed. Petr Polehla, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 55–68.

¹⁰¹ DVOŘÁK, „Třebechovice a okolí,“ s. 345.

¹⁰² V obci Černilov na sklonku 18. století působila radikální sekta v čele s Václavem Grillem, což mohla být skutečnost, která ze setrvačnosti ožila v myslích místních katolíků v pohnutých časech prusko-rakouské války. Srov. Ludvík DOMEČKA, *Václav Grill z Černilova*, Hradec Králové: Okresní organizace republik. strany československého venkova, 1920.

ky Prušákem je strašily. Avšak brzy naděje jejich byly zmařeny. Pruské posádky rozjízděly se po requisicích. Dorazily až do Bukoviny, kdež 11 koní katolíkům i nekatolíkům pobraly, neberouce ohledu na své stejnověrce. Tu přestal Prušák býti vykupitelem a sympatie k němu ochabovaly.¹⁰³

Představu dramatických časů pak doslova vyvolávají slova Františka Blažka z Poličky, který – netající se svou náboženskou horlivostí – si neodpustil tuto invektivu:

Také evangelíci helvétského vyznání vše Prušákům prozrazovali, jich co spojenci vlastní víry se nemálo na jejich příchod těšili. Někteří nesmyslně, nemohouce svou radost tajiti, veřejně se vyjádřili: „Katolíkům nosy řezat a obrázky ze zdí shazovat budem, pak všichni naší víry být musejí“, což mnohdy k nemilým výstupům a rvačkám příčinu zavdalo. V tom se však náramně zmýlili, neb napotom kde Prušáci nenašli obraz Spasitelův a jich co jejich víry evangelické bratři přivítali, právě nejhůře hospodařili a vše ve stavení zničili; tím jednáním rakouští evangelíci na Prušáky zanevřeli.¹⁰⁴

Neblahý výsledek války pro rakouské zbraně si mnozí současníci nebyli s to vysvětlit jinak než zradou. A kupř. Matěj Němeček z Librantic u Hradce Králové nenechal nikoho na pochybách, koho takovým zrádcem myslí: „Zrádcové, bídníci! Jděte a píte onu nevinně vylitou krev! (Zrada přišla ze strany helvétské).“¹⁰⁵

S ukončením válečného střetnutí, případně i s vyhlášením klidu zbraní souvisely děkovné bohoslužby mimo rámec konání těch pravidelných. Například v jihomoravské obci Čejč po uzavření mikulovského příměří se veškeré pruské mužstvo shromáždilo u místního kostela, kde byla u jedné ze stojících lip sloužena evangelická bohoslužba.¹⁰⁶ I tyto bohoslužby pak zvyšovaly celkový počet úkonů. Je však otázkou, nakolik je můžeme zahrnout do shora stanové teze, jednalo se prakticky o akty

¹⁰³ Antonín CITTA, „Liber memorabilium,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 126.

¹⁰⁴ KONEČNÝ, *Polička za pruské okupace*, s. 12.

¹⁰⁵ Matěj NĚMEČEK, „Gedenkbuch für die Filialschule zu Librantitz,“ in *Válka roku 1866 na Královéhradecku pohledem současníků: Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, ed. Stanislava Svatoňová – Jaroslav Šůla – Petr Zimmermann, Hradec Králové: Státní okresní archiv Hradec Králové, 1991, s. 128.

¹⁰⁶ BARUS, „Konfesionální problematika,“ s. 31.

konané formálně až po oficiálním ukončení války. Vzpomínka na válečný čas v obci Slatina nad Úpou se zpětně nesla v tom duchu, že

občané slatinští však přes některé své citelné škody klidili svá obilí téměř neporušená a děkovali Panu Bohu, an i od kolery je zachovati ráčil a že byli ze všech obcí českých téměř nejvíce od nepřítelů ušetřeni.¹⁰⁷

Zde se dotýkáme dalšího aspektu, který nelze z úvah o zbožnosti za války v roce 1866 vynechat, a sice epidemii cholery, která navázala na samotné válečné události.¹⁰⁸ Tyto události se odrazily i na stránkách dochovaných pramenů, přičemž charakteristické jsou pro zápisy tohoto rázu nepřekvapivé prosby o boží pomoc, protože i samotnou epidemii, chápanou jako boží trest, se snažili lidé odvrátit konáním procesí a modlitbami. Příkladem budiž slova Martina Lúckého ze Staré Břeclavi:

Největší útěchy jim dávala kaplička na návsi sv. Rocha a Rozálie, kde se celé noci scházeli, Boha za odvrácení nemoci prosili. Bůh vyslyšel prosbu jejich, nemoce přestaly, až konečně utichly.¹⁰⁹

ZÁVĚR

Ohlédneme-li se za třemi vstupními tezemi o roli víry, resp. konfese v průběhu prusko-rakouské války, prezentovanými v úvodu, můžeme shrnout, že při větším počtu zkoumaných pramenů a při jejich utřídění a vzájemné komparaci je nutno ony teze, které se v různých obměnách

¹⁰⁷ Zdeněk JÁNSKÝ, „Zápis o událostech v roce 1866 v obecní knize Slatiny nad Úpou,“ *Bellum 1866* 7, č. 4 (1998): 152.

¹⁰⁸ Srov. Ladislav BOUDA, „Cholera na Moravě v r. 1866,“ *Vlastivědný věstník moravský* 18 (1966): 205–213; Eduard WONDRAK, *Krev smyly deště: Osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králové: Kruh, 1989, s. 55–58; Galina RUCKÁ, „Hodonínsko, Prusové a cholera,“ in *Rok 1866 na Moravě*, ed. Miroslav Svoboda, Brno: Moravský zemský archiv, 2016, s. 159–164; Pavel SOLNICKÝ – Petr TESAŘ, „Cholera na Opavsku v roce 1866,“ in *Rok 1866 na Moravě*, ed. Miroslav Svoboda, Brno: Moravský zemský archiv, 2016, s. 277–292; Miroslav SVOBODA, „Bůh sám smiluj se nad ubohou vlastní a uvodiž ji cestou utrpení na dráhu stálého a jistého blahobytu: Příčiny, průběh a následky epidemie cholery na Moravě v roce 1866,“ in *Morava v době převratů a změn 1848–1918*, Kroměříž: Státní okresní archiv Kroměříž, 2018, s. 222–241; Vojtěch KESSLER, „S podzimem dostavil se zlý host: Cholera ve válečném roce 1866 v pramenech osobní povahy,“ *Opera historica* 21, č. 2 (2020): 247–265.

¹⁰⁹ SVOBODA, „V litanii prosíme Boha,“ s. 219.

a variacích objevují v mnohé sekundární literatuře, poměrně zásadně revidovat. Třebaže lze v soudobých pramenech nalézt příklady konfesijních předsudků, stejně jako obav z chování nepřítele jiné konfese, prusko-rakouskou válku nelze označit za válku konfesijní či náboženskou. Konfesijní argumenty, s marginální výjimkou využití ve válečné propagandě se zájmem naklonit si domácí obyvatelstvo, nebyly reálnou diplomatickou kartou, a to z logického důvodu: ani Rakousko, ovšem ani Prusko nebylo konfesijně homogenním státem. Složitější je analýza chování pruské armády ke katolickému kléru. Prameny opět přináší řadu svědectví o tom, že se vojsko pruského krále dopustilo na církevních objektech a nezřídka i kléru násilného jednání, nemůžeme si ale být jisti, že motivací byla skutečně konfesijní odlišnost. Ponecháme-li stranou prosté přečiny jednotlivců, odsuzované a trestané i vlastní stranou, musíme vzít při čtení pramenů v potaz faktory jako fyzické i psychické vyčerpání vojáků, jejich pocit materiálního nedostatku či problémy vzájemné komunikace i individuálního chování. Lokální klérus byl přitom velením pruské armády nahlížen jako součást místních elit (vedle starosty, členů obecního zastupitelstva či učitele), za kterými byly směřovány pruské rekviziční a rezidenční nároky. A tyto nároky, pro vojsko s ohledem na problematické zásobování fundamentální, neváhala armáda vymáhat za pomoci hrozeb, a ano, někdy i násilí. Konfesijní faktor zde však roli nejspíše nehrál. Na hraně jsou snad nečetné příklady rabování a devastování katolických kostelů, ale i v těchto případech je na místě opatrnost v úsudku, zda šlo o radikální projev protestantského odporu ke katolickému ritu, anebo prostou hrabivost a výbuch nahromaděných emocí. Každý takový příklad je lépe posuzovat zvlášť a s vědomím konfesijní nejednotnosti pruských odvedenců. V případě teze o omezení náboženských úkonů během prusko-rakouské války lze sice tuto skutečnost vysledovat, ale opět je nutno ji vztáhnout především k prostému faktu přiblížení se válečné fronty a pocitu ohrožení civilního obyvatelstva. Poté, co ohrožení, ať skutečné či zdánlivé, pominulo, situace se rychle vracela k normálu. Jediným omezením býval zákaz zvonění.

Ačkoliv se tedy výše uváděné teze zpravidla opírají o konkrétní příklady, analýzou většího množství soudobých vzpomínkových pramenů různého regionálního rozvrstvení naznačuje, že se jedná spíše o ojedinělé, výjimečné, v zásadě extrémní příklady, které zajisté patří do příběhu válečného léta roku 1866, jejich bezvýhradná platnost pro celé období válečného střetnutí a kompletní dotčené území by však byla nepřiměřeně

nou generalizací. Podoba reálného života a stýkání i potýkání pruských (nejen) evangelických vojáků a rakouského (nejen) katolického obyvatelstva byly ze své podstaty mnohem složitější a komplexnější, ovlivňované jistě vzájemnými předsudky, ale mnohem více válečnou atmosférou, dopadající na lidskou psychiku. Jakkoliv tedy konfesijní otázka nepatří v souvislosti s prusko-rakouskou válkou k fundamentálním tématům, neboť nejde o válku ani proklamativně náboženskou, přesto rozšíření optiky o téma náboženské víry a duchovního cítění skýtá potenciál obohatit historické poznání po stránce lepšího porozumění lidské dobové mentalitě a proměnám zkušenostního světa, ať už vojáků či civilistů, v oněch dynamických dnech a týdnech horkého válečného léta roku 1866.

**"The Sight of Them Was Terrible, Hairy in Face, and with Stamens on Their Heads,
Like the Mercenaries Who Crucified Christ the Lord."
Faith and Confession in the War of 1866.**

Keywords: Nineteenth Century; Prusso-Austrian War; Religion; Confession; Priests; War Experience

Abstract: The religious aspect of a conflict like the Prusso-Austrian War of 1866 may at first sight seem marginal and not very interesting. With pronounced exceptions, the subject has never been the subject of research by many authors who have otherwise literally broken the conflict down into micro-parts and described in minute detail most conceivable phenomena of a military-historical nature. Although the conflict could certainly not be classified as a religious or confessional war, the transparent dichotomy between the Catholicism of the Austrian Empire and the Protestantism of the Prussian Kingdom has inspired – especially in the German-speaking world – many analyses. These are, however, exclusively structuralist texts, and the analysis mentioned in them tends to be rather quantitative. In our contribution, we would like to focus on an otherwise completely overlooked phenomenon, namely: the personal experience of (dis)belief, the reflection of confessional differences and the (dis)observance of ritual against the backdrop of a dynamic period of wartime conflict. As a source base we will use contemporary memories, memoirs, or chronicle records of ordinary people, soldiers, but also church leaders.

PhDr. Vojtěch Kessler, Ph.D.
Historický ústav
Akademie věd ČR
Prosecká 809/76
190 00 Praha 9
kessler@hiu.cas.cz

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.
Muzeum východních Čech
v Hradci Králové
Eliščino nábřeží 465
500 03 Hradec Králové 3
j.sramek@muzeumhk.cz